

YERLE İLGİLİ BAZI ATASÖZLERİ VE DEYİMLERİN MİTOLOJİK BAĞLANTISI

Doç. Dr. Faruk ÇOLAK*

ÖZ: Bilindiği üzere Türkçede yer ile ilgili deyim ve atasözleri oldukça yaygın bir kullanışa sahiptir. Bu anlatı kalıpları yaygınlığının yanı sıra, olumsuz anlamlar taşımaları açısından ilgi çekicidirler. Söz konusu bu anlatı kalıplarındaki olumsuz anlamlandırmanın rastgele olmadığı, dahası mitolojideki yer iyelerine bağlı bazı kalıntılar olduğu kanaatindeyiz. Bundan dolayıdır ki; bu makalede yer ile ilgili deyim ve atasözlerinin mitoloji ile bağlantısı ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Atasözü, deyim, mitoloji, yer, yeraltı, yer iyisi, Erlik, Şamanizm.

The Mitological Relationship of Some Idioms and Proverbs with Place Names/Ground

ABSTRACT: It is known that proverbs and idioms which are related to ground have well-known usage. This narrative forms are interesting since they have negative senses besides being well-known. We have the opinion that this narrative forms are not coincidence in negative interpretation and are residues related to ground possessors in mythology. In this the relation between mythology and proverbs and idioms related to are discussed.

Key Words: Proverb, idiom, mythology, ground, underground, ground possessor, Erlik, Shamanism.

Giriş

Mitler, Tanrılar, yarı Tanrılar ve evrenin yaratılışına ışık tutan metinlerdir. Mitin bağlamının ne olduğu konusunda “*Mit bağlamı davranış kalıpları, ritüel ve normal durumlarda kullanımıyla onaylanmıştır. (...) Ritüel, hayatın ve zamanın başlangıcındaki yaratılış olaylarını ve bugünkü [şekillerini] sürekli tekrar eder. Gündelik hayattan uzaklaşmış gerçekleri almıştır.*” (Honko 2003: 102, 103) şeklinde açıklayan Honko, mitlerin günlük hayatta farkına varılmadan kullanılmaya devam ettiğine işaret

* Niğde Üni. Fen-Ed. Fak. TDE Böl. farukcolak@hotmail.com

eder. Mitlerin gündelik hayattaki kullanımları konusunda “*Bazı “mitsel davranışlar” hâlâ gözlerimizin önünde varlıklarını sürdürürler. Burada arkaik bir anlayışın kalıntıları değildir söz konusu olan. Ne var ki mitsel düşüncenin bazı özellik ve işlevleri insanın bir parçasını oluştururlar.*” (Eliade 1993: 167) fikirlerini ileri süren Eliade, mitsel unsurun gündelik hayatın bir parçası olduğuna ve küçük parçacıklar hâlinde yaşamaya devam ettiğine vurgu yapar. Bu küçük parçacıkların hangi anlatım kalıbı, inanç veya gündelik yaşam kısıntısında olduğu konusunda belirli bir bilgi birikiminin olduğu ve bu bilgi birikiminin her geçen gün arttığını belirtmekte fayda görmekteyiz.

İnsan hayatında anlatma söz konusu olunca vazgeçilmezimizin atasözleri ve deyimler olduğu herkesin malumudur. Her insan bilinçli veya bilinçsiz sahip olduğu kültürün kalıp anlatmalarına müracaat etmeden doyurucu bir anlatım yapamaz. İşte bu noktada atasözleri ve deyimlerin sahip olduğu anlam yoğunluğu veya yaptırdığı çağrışımlar, önemli roller üstlenmektedir. Kalıplaşmış olmaları itibariyle de pek çoğunun temelinde birtakım yaşanmış olayların olduğunu düşündüğümüz atasözleri ve deyimler; ait oldukları toplumların inanç, kültür, tarih ve medeniyet miraslarının izlerini yansıtır. Bu anlatım kalıpları kendisini var eden bu unsurların izlerini doğrudan veya dolaylı olarak devam ettirirler. Bu izler bazen açık bazen de kapalı olarak karşımıza çıkar. İnan, “*Darısı başımızda!*” temenni veya duasının köklerinin Şamanizm panteonundaki tanrılara yapılan saçı merasimi ile sıkı bağı olduğunu (İnan 1987: 191) belirterek söz konusu izlerin hayatımızın herhangi bir yerinde karşımıza çıkabileceğini ve bu izlerin anlatım kalıplarındaki varlığını ortaya koymaktadır.

Yerle ilgili anlatım kalıpları

Türkçenin yerle ilgili anlatım kalıpları, sayı olarak, oldukça fazladır. Yerle ilgili bu anlatım kalıpları arasında “*Yerin dibine girmek*” (Vasfi 1985:252), “*Yerin dibine geçmek*”¹ (Eyüboğlu 1975b: 426; Aksoy 1984b: 943; Vasfi 1985: 252; Parlatır 2008b: 915), “*Yerlere geçmek*”² (Parlatır 2008b: 918), “*Yere batmak*” (Aksoy 1984b: 943), “*Yer yarılrsa içine gireceği gelmek*”³ (Aksoy 1984b: 943; Parlatır 2008b: 918), “*Yer yarılıp da içine girmek*” (Gökçeoğlu 1997: 413), “*Yer yarıldı yere geçmek*” (Parlatır-Çetin 2005: 348), “*Yer ayrılmış yere geçmiş*” (Eyüboğlu 1975a: 243), “*Yerin kulağı olmak*” (Eyüboğlu 1975b: 426; Parlatır 2008b: 917), “*Yer*

¹ Bu deyim “Yaptığı hatadan dolayı çok utanmak, kimsenin yüzüne bakamamak” (Parlatır 2008b: 915) anlamında kullanılmaktadır.

² Bu deyim “Çok utanıp sıkılmak veya kahrolmak, mahcup olmak” (Parlatır 2008b: 918) anlamında kullanılmaktadır.

³ Bu atasözü “Yaptığı hatadan dolayı çok utanmak, kimsenin yüzüne bakamamak” (Parlatır 2008b: 915) anlamında kullanılmaktadır.

*demir gök bakır olmak/ Yer bakır gök demir olmak*⁴ (Parlatır-Çetin 2005: 348; Parlatır 2008b: 912) ile aynı anlamdaki *“Yer demir gök bakır kesilmek”*⁵ (Parlatır 2008b: 912), *“Yeri göğü ben yarattım demek”*⁶ (Parlatır 2008b: 914), *“Yeri göğü birbirine katmak”*⁷ (Parlatır 2008b: 914), *“Yer yerinden oynamak”*⁸ (Parlatır 2008b: 918), *“Yeri göğü inletmek”*⁹ (Parlatır 2008b: 914), *“Yeri göğü tırmalamak”*¹⁰ (Parlatır 2008b: 914), *“Yeri göğü tutmak”*¹¹ (Parlatır 2008b: 914), *“Yeri öpmek”*¹² (Parlatır 2008b: 917), *“Yer öpmek”*¹³ (Parlatır 2008b: 918), *“Yere bakmak yürek yakmak”*¹⁴ (Parlatır 2008b: 901), *“Yerin kulağı olmak”* (Parlatır-Çetin 2005: 348; Aksoy 1984a: 383; Eyüboğlu 1975a: 243), *“Yer pek girilmez, gök yüksek çıkılmaz olmak”* (Parlatır-Çetin 2005: 348), *“Yerin üstü de bir altı da bir olmak”* (Parlatır-Çetin 2005: 348) deyimleriyle *“Yerdeki yüze basılmaz / Yerdeki yüze kimse basmaz / Yerdeki yüzü kimse çiğnemez?”*¹⁵ (Parlatır-Çetin 2005: 348; Parlatır 2008: 554; Eyüboğlu 1975a: 243), *“Yere bakan (ar) yürek yakan(ar)”*¹⁶ (Parlatır-Çetin 2005: 348; Parlatır 2008a: 554), *“Yer damar damar, insan soy soy/ İnsan soy soy (insan çeşit çeşit), yer damar damar”*¹⁷ (Parlatır 2008a: 320, 554), *“Yerde yatan yumurta, gökte*

⁴ Bu deyim “Verimsiz çorak ve sıcak bir yer; hiçbir yardım ve umut yok, şartlar ağır ve imkânlar kısıtlı” (Parlatır 2008b: 912) anlamında kullanılmaktadır.

⁵ Bu deyim “Elde avuçta hiçbir şey kalmamak, bitmek, tükenmek, yokluk içine düşmek” (Parlatır 2008b: 912) anlamında kullanılmaktadır.

⁶ Bu deyim “Aşırı derecede büyükmek, gurur yapmak, büyüklük taslamak” (Parlatır 2008b: 914) anlamında kullanılmaktadır.

⁷ Bu deyim “Etrafı velveleye vermek, çok telaşlanmak ve ortalığı dağıtmak” (Parlatır 2008b: 914) anlamında kullanılmaktadır.

⁸ Bu deyim “Bir işi çok gürültülü yapmak, yaşanan bir olay çevrede büyük heyecan yaratmak.” (Parlatır 2008b: 918) anlamında kullanılmaktadır.

⁹ Bu deyim “Yüksek sesle feryat etmek, olanca gücüyle bağırıp çağırmak.” (Parlatır 2008b: 914) anlamında kullanılmaktadır.

¹⁰ Bu deyim “Çok sancı çekmek, ağrı ve sancıdan yerlerde sürünmek.” (Parlatır 2008b: 914) anlamında kullanılmaktadır.

¹¹ Bu deyim “Her tarafı ele geçirmek ve denetim altında bulundurmak; her tarafı kaplamak” (Parlatır 2008b: 914) anlamında kullanılmaktadır.

¹² Alay etmek maksadıyla kullanılan bu deyim “Yere boylu boyunca düşmek, yere serilmek” (Parlatır 2008b: 917) anlamındadır.

¹³ Bu deyim “Önemli bir kimsenin veya bir büyüğün önünde eğilmek, temanna etmek” (Parlatır 2008b: 918) anlamında kullanılmaktadır.

¹⁴ Bu deyim “Sakin, sessiz, uysal ve uslu görünmesine karşılık sinsice kötülük yapan” (Parlatır 2008b: 913) anlamında kullanılmaktadır.

¹⁵ Bu atasözü “Alçak gönüllü ve hoşgörülü olanları kimse aşağılamaz veya ezmez. Herkes onları korur” (Parlatır 2008: 554) anlamında kullanılmaktadır.

¹⁶ Bu atasözü “İnsanın yere bakmanı içten pazarlıklı olur ve karşısındaki kimse hakkında iyi düşünmez” (Parlatır 2008a: 554) anlamında kullanılmaktadır.

¹⁷ Bu atasözü “İnsan soyunun değişik özellik ve karaktere sahip olması nasıl doğal ise toprağın da rengi ve niteliği farklıdır. Her iki unsur da yani insan ır-

*uçan kuş olur/ Yerdğin oğlan (küçük) yer tutar*¹⁸ (Parlatır 2008a: 554) atasözleri yer almaktadır.

Anlatım kalıpları ve mitoloji

Türkçedeki anlatım kalıplarından bazılarının mitolojik bağlantısı olduğu aşikârdır. Bu bağlantıya Bahaeddin Ögel, “gözü kanlı” deyimini açıklarken “...bize göre Türkçe karanlık deyimleri, yine Anadolu Türkçesi açıklayabilir.” (Ögel 1989: 136) diyerek deyimlerdeki anlam kalıplaşmalarının beslendiği kaynakların eskiliğine; İnan ise, “Darısı başımıza!” temenni veya duasının kökeninin Şamanizm’de olduğunu (İnan 1987: 191) belirterek konunun önemine vurgu yaparlar. Biz de bir yazımızda bu anlatım kalıplarından “Gök keçinin püsküllü oğlağı olmak” deyiminin mitolojik bağlantısına temas etmiştik¹⁹. Bahse konu olan çalışmalardan da anlaşılmaktadır ki; anlatım kalıpları yaygın formlarını alırlarken mitolojik olgulardan beslenmektedirler. Bir başka ifadeyle bazı anlatım kalıplarının anlamları ile mitolojik olaylar arasında doğrudan bir ilişki vardır. Buradaki vardır veya yoktur farkı bakış açısından kaynaklanmaktadır. Yapılması gereken anlatım kalıplarına bu dikkatle de bakılması gerekliliğidir.

Yerle ilgili mitolojik veriler

Yaratılış mitlerinin en öncelikli problemlerinden olan “ilk suç” ve “ilk ceza” kişiöğlunun mutlak bir “düzen” (kozmos) tesis etme ve bu “düzen”e tabi olma dürtü ya da arzusunu ortaya koyma düşüncesinden kaynaklanmaktadır (Aça 2004: 15, 16). Bu dürtü zamanla suçlu olduğu kabul edilen bazı varlıkların doğmasına sebep olmuştur. Bilindiği üzere Türk mitolojisinde “Erlık” olarak adlandırılan varlık da bu mantık silsilesinin sonucu olarak yaratılmıştır. Bu minvalde Erlık’ın Tanrı²⁰ ile olan ilişkisi ise muhalif hareketler çerçevesinde şekillenmiş, netice itibariyle bu muhalif hareketler onun huzurdan kovulmasına sebep olmuştur. Bu durum, yaratılışla ilgili anlatılarda şu şekilde verilir.

“Ülgen hikmetli kitap olan nom yardımıyla ilk insanı yaratmaya başlamış. Altın fincan içine gök çiçek (kök çiçek) koymuş. Büyük kardeşi Erlık bu çiçeğin parçasını çalmış ve o da bir insan yaratmış.

kının farklılığıyla toprağın niteliğinin farklılığı ayrı bir değer taşır” (Parlatır 2008a: 320, 554) anlamında kullanılmaktadır.

¹⁸ Bu atasözü “Küçükken beğenmediğiniz, kendisinde yetenek görmediğiniz bir çocuğun zamanla bilgisi, görgüsü artar; toplumda önemli bir yeri ve değeri olur” (Parlatır 2008a: 554) anlamında kullanılmaktadır.

¹⁹ İlgili makale için bk. (Çolak 2008:193-204).

²⁰ Burada Tanrı, Ülgen anlamında kullanılmıştır. Ülgen ise yaratılışı gerçekleştiren varlıktır.

Ülgen kardeşine öfkelenmiş ve “Senin yarattığın halk kara kayış kuşaklı kara kavim olsun!” diyerek bunu lanetlemiş. Sonra: “Benim yarattığım ak kavim güneşin doğduğu, senin yarattığın kara kavim ise güneşin battığı yere gitsin.” demiş.

... Erlik’in dumansız barut ile doldurulan bir tüfeği varmış. Her gece yeraltı dünyasından çıkıp onları vurur, canlarını ise alıp götürürmüş. Daha sonra güzel kızları aşçı (kazancı) delikanlıları ise seyis (ködöçi) yaparmış. Ülgen saraydaki halkın azlığını fark etmiş. O zaman Erlik’in barutluğunu kimse görmeden başka bir barut ile doldurmuş. Erlik gece tüfeğini ateşlemiş. Kulakları sağır eden bir ses meydana gelmiş. Erlik korkusundan tüfeği atıp yeraltı âlemine kaçmış.

O gün bu gündür Erlik, yeryüzüne çıkmaz olmuş. O şimdi canlar avlamak için elçilerini göndermektedir.” (Anohin 2006: 20, 21).

Erlik’in yeraltına bu seyahati orada kalıcı olmuş ve bu durum Altaylılarda gerçek yer (çın yer) ve alt dünyanın (altıngı oroon) (Anohin 2006: 19) ayrılması anlayışını ortaya çıkarmıştır. Sonsuz karanlığın hâkim olduğu bu alt dünya için uzak, irak yer anlamına gelen (alıs yer) (Anohin 2006: 19) ifadesini de bu düşüncenin karşılığı olarak kullanmışlardır. “*Erlik bu yeraltı diyarında kara çamurdan yapılmış sarayda, diğer versiyonlara göre de duvarlarla çevrili kara demirden yapılmış sarayda yaşamaktadır.*” (Anohin 2006: 5). Erlik bu sarayda hayatını sürdürürken, dünyadaki insanları yanına çekmeye çalışır ve yanına çektiklerini diğer insanların canını alma işinde görevlendirir.

Altay Şamanlığına göre;

“insanlar ve hayvanlar için en ağır ve salgın hastalıklar ile korkunç felaketler Erlik’in adıyla bağdaştırılır. O, insanı kendisine kurban kesmesi için zorlamak amacıyla bu hastalıkları gönderir. Eğer insan onun arzusunu yerine getirmezse, kurban sunmaz ise Erlik onu ölümle cezalandırır. Sonra onun canını yanına alıp (ölöttön tın alğan) yeraltı âlemine götürür (altıngı oroon) ve kendisinin hâkim olduğu bir mahkemede yargıladıktan sonra onu kendine uşak, hizmetkâr yapar...” (Anohin 2006: 3-4).

İnsanların yeraltına götürülmesi, orada Erlik’in kurallarına göre yargılanması, ceza olarak da sonsuza kadar Erlik’in hizmetine girmesi insandaki kötü yönle ilişkilidir. Bu kötü yön her zaman Erlik’in karakteriyle bağdaştırılmış, kötüler ve kurban vermeyenler yeraltına layık görül müştür. Katanov, bu dünyaya geçiş yolunu yer yüzeyindeki herhangi bir çukur, delik veya çatlak olarak vermiş (Katanov 2000: 241) ve yeraltında

üzerinde yaşadığımız bu dünyadakine benzer bir hayat ve düzen olduğuy-
la ilgili metinler (Katanov 2000: 272) yayınlamıştır. Bazı halk masalla-
rındaki yeraltına geçiş için kullanılan kuyu, çukur, delik veya çatlaklar bu
durumla ilgili olmalıdır. İnsan muhayyilesi beslendiği inanç yapısının te-
siriyle oluşturduğu kahramanlar ordusuna sahiptir. Bu kahramanlar da ait
oldukları dünyalarda yaşamlarına devam etmektedirler. Şaman davulunda
yeraltı dünyasının ayrıntılı olarak tasvir edilmesi (Katanov 2000: 198) bu
tezin güzel bir açıklayıcısı olabilir.

Türk mitolojisinde yeraltı, kötü körmöslerin merkezi (Anohin
2006: 30)'dir. "*Şeytanlar ve kötü ruhlar hep yeraltından çıkarlar. Bu eski
Türk inancının gereğidir.*" (Ögel 1989: 540). Bu özelliğinden dolayı da
kara tösler (kara körmös) Erlikle aynı sınıfa (Anohin 2006: 3-8) konul-
muştur. Türk düşüncesinde toprağın/ yerin kara olması da bu sebepten ol-
sa gerektir.

Mitolojiyle ilgili yukarıda verilen bilgiler değerlendirildiğinde gö-
rülecektir ki; Türk düşüncesi ikili dünya anlayışına sahiptir. Bu durum
yukarıda da temas edildiği üzere; Altaylılarda daha somut olarak karşımı-
za çıkmaktadır. Onların gerçek yerle (çın yer) ve alt dünya (altıngı oroon)
(Anohin 2006: 19) anlayışları bu durumun sonucudur. Bu dünyalardan il-
ki gerçek yerdir ve bu gerçek yerde iyiler, yani Ülgen tarafında olanlar
yaşar. Yeraltında ise bu dünyada iyi olma özelliğini kaybetmiş, kötü ol-
muş, günaha girmiş varlıklar yer almaktadır. Yerle ilgili deyimler de tam
bu noktada varlığını hissettirmektedir. Söz konusu anlatım kalıplarının
söyleniş/ kullanılışı esnasındaki psikoloji de göz önüne alındığında iyili-
ğin kaybolması, kötü konumda olma veya günaha girme durumlarının or-
taya çıktığı görülecektir. Bu durum da kötünün yeraltına gitmesi gerektiği
fikrini doğuracaktır. Yerle ilgili anlatım kalıplarımızdaki olumsuz durum
da bu algılayıştan kaynaklanmaktadır. Bir başka ifade ile kötü her zaman
yeraltına girmek zorundadır.

Yerle ilgili anlatım kalıpları ve mitoloji

Yukarıda aktardığımız anlatım kalıplarının tamamı olmasa da bü-
yük çoğunluğunun temelinde mitolojik olayların, anlatıların veya inançla-
rın izleri vardır. Yerle ilgili bu deyimleri tek tek ele almadan önce şunu
belirtmek gerekir ki, bu deyimlerin çoğunluğunda olumsuz bir anlam ve-
ya durum yer almaktadır. Söz konusu deyimlerdeki olumsuz çağrışımlar,
yerle ilgili mitolojik anlatımların yaşayan tesirleri olarak kabul edilmeli-
dir.

"*Yerin dibine geçmek*", "*Yerlere geçmek*", "*Yere batmak*", "*Yer ya-
rılrsa içine gireceği gelmek*", "*Yer yarılıp da içine girmek*", "*Yer yarıldı
yere geçmek*" ve "*Yer ayrılmış yere geçmiş*" deyimleri yerin içine gir-
mekle ilintili deyimlerdir.

Bu deyimler ilk bakışta “ölmekle ilgili” bir çağrışım yaptırırsalar da anlamlarına nüfuz edildikçe görülmektedir ki, bu anlamların arkasında daha başka ipuçları veya çağrışımlar vardır. Bu ipuçlarından ilki yerle ilgili anlatım kalıplarının kullanılışı anındaki psikolojidir. Türk insanı kötü olduğunu düşündüğü, kendisine zarar veren veya herhangi bir şekilde canını sıkan bir insan için anlık tepki verirken yerle bağlantılı bedduaları kullanır. İşte bu psikoloji, onun şuuraltındaki veya inancındaki yerle ilgili düşüncelerinin dışı vurumudur. Buradaki “Yerin dibine girmek” deyiminin söylendiği andaki psikoloji, ölmekten farklıdır ve “ölmek” eylemine göre biraz da hafiftir. Bu ifadelerin en katı ve sevimsizi ise “gebermek”²¹’tir. Gebermek kötü bir şekilde ölmek manasında kullanılmaktadır²¹. Hâlbuki “Yerin dibine girmek” deyiminde ölmekten çok, hapsolmek, tutsak olmak, bir yere kapatılmak anlamları öne çıkmaktadır. Burada deyimini kullanan, muhatabına hem ceza vermiş olmakta, onu hapsedmekte hem de bu cezayı ölümden bir derece daha yumuşak hâle getirmektedir. Deyimle mitoloji arasındaki bu anlam ilişkisi, yukarıda verilen deyimlerin de kökeninin mitoloji olduğunu ortaya koyar.

Yerle ilgili anlatım kalıplarının ana temasını oluşturan “yere hapsolme”, mitolojimizin önemli motiflerindedir. Bu motiflerin neler olduğuna yukarıda temas edildi. Her dinin veya inanç sisteminin bir ilahî tragedyası vardır denilirse, abartılmış olmaz. Anlatım kalıplarındaki yere hapsolme motifi de Türk mitolojisinin ilahî tragedyasının kalıntılarından-
dır.

“Yerin kulağı var/ olmak” anlatım kalıbı hem atasözü hem de deyim olarak da değerlendirilir. Aynı anlatım kalıbı Kırgız Türklerinde de kullanılmaktadır. “Her söylenen duyulabilir” manasında kullanılan deyim Kırgızlarda “Yerin kulağı yedi kattır” şeklindedir (Ögel 1995: 264). Edebiyatlarda yerle dinleme ilişkisinin sembolü olarak karşımıza büyük kulak motifi çıkar. Saklanan bir bilgiyi gayri nizamî kanallardan almak kulağın (dinleyen, sesi duyan nesne) büyümesine sebep olmaktadır. *Kur’an-ı Kerim*’de kulak hırsızlığı şeklinde verilen gizli bilgiyi dinleme şeytanla ilgilidir²². Şeytanın gizli bilgiyi elde etmek istemesine karşılık ateş toplarıyla önlem alınması söz konusudur. Mitolojilerde ise böyle bir bilgiyi elde etmek isteyenlere karşı bir önlem mevcut değildir. Mitolojide önlem yerine ceza uygulaması yer alır. Bu sebepten dolayıdır ki bu dinlemeyi gerçekleştirenler insan ise kulakları, insan dışı bir varlık ise bedenleri

²¹ “Gebermek” kelimesinin anlamıyla ilgili olarak bk. (Türkmen 2004: 131-134).

²² Hicr Suresinde geçen dinleme şu şekildedir: “And olsun ki, gökte burçlar meydana getirdik, onları bakanlar için donattık (16). Onları, kovulmuş her şeytandan koruduk (17). Fakat kulak hırsızlığı yapan olursa, parlak bir ateş onu kovalar. (18).” (*Kur’an-ı Kerim* 1983: 262).

uzar. Yunan mitolojisindeki “*Midas’ın kulakları*”nın uzaması ve bu sırrın ifşa edilmesinden dolayı kuyudaki kamışın uzamasını²³ bu şekilde yorumlanması gerekir, diye düşünüyoruz.

Bunların dışında Türk mitolojisinde de dinlemeyle ilişkisi açık olmamakla beraber yerle alakalı uzun kulaklı varlıklar vardır. Bu varlıklar “Şeytan” olarak adlandırılırlar. Er Töküş masalında Er Töküş’ün yeraltındaki macerasında kuyudaki acayip kulaklı dev Şeytan olarak da adlandırılır. Bu konuda destanda Er Töküş’ün kurtardığı “yeraltı Şeytanı”yla ilgili “...*bilememiş ki, yeraltından çıkanların hepsi Şeytandır...*” (Ögel 1989: 545) ifadesi kullanılır. Er Töküş’ün öldürülmesini sağlayan Çoin Kulak isimli bu ve başka devler de bu türden bir şeytandır. Bu olayla ilgili masal anlatıcısı şu tespiti yapar: “*Er Töküş gençliğinde, böyle “kulak” lakabını taşıyan, yeraltı şeytanlarını hep öldüre gelmişti. Ama öyle anlatılıyor ki, bu çağda artık ihtiyarlamıştı. Kuvveti de azalmıştı.*” (Ögel 1989: 545). Er Töküş çeşitli maceralardan sonra tekrar yeryüzüne çıkar. Bu cinsten olmak üzere Türk mitolojisindeki “kulak” tavsifli devler (Temir-Kulak, Ay-Kulak, Kün-Kulak, Kan-Kulak, Çoin-Kulak, Yantakçı) in hepsinin kulakları büyüktür ve bunlar yukarıda verildiği üzere “Şeytan” olarak anlatılmaktadır.

Yer demir gök bakır/ Yer bakır gök demir”, “*Yer demir gök bakır kesilmek*”, “*Yeri göğü ben yarattım demek*”, “*Yeri göğü birbirine katmak*”, “*Yer yerinden oynamak*”, “*Yeri göğü inletmek*”, “*Yeri göğü tırmalamak*” ve “*Yeri göğü tutmak*” deyim ve atasözlerinde “yer” ile “gök” ikilemi veya tezdâ yer almaktadır. Bu anlatım kalıplarında mübalağa, gök

²³ Midas’ın kulaklarıyla ilgili efsane şu şekildedir: “Midas bir gün ormanda dolaşırken, Satyroslardan Marsyas ile Apollon arasında bir müzik yarışması yapıldığını gördü. Yarışmanın hakemi ırmak-tanrı Tmolos idi. Hakem iki çalgı-cıyı da dinledikten sonra tanrının birinci geldiğini söyledi. Midas ise epeyce yersiz bir biçimde söze karışıp yargının haksız olduğunu dile getirdi. Apollon öfkelenmiş ve Midas’ı cezalandırmak için, adamın başından bir çift eşek kulağı çıkardı. Rahatsız edici ve herkesin gözüne bataabilecek kulakları saklamak için Midas koskoca bir takke giymeye başladıysa da, bu sonradan olma sakatlığının sırrını berberine açmak zorunda kaldı. Ne var ki olayın duyulmasını önlemek için yetkisini kullanmaktan da geri kalmıyordu; örneğin berberin bu konuda konuşmasını yasaklamış, dinlemezse ölüm cezasına çarptırılacağını bildirmişti. Ancak Midas’ın sırrının altında ezilen zavallı adam, bir akarsuyun kıyısında bir delik açıp oraya hükümdarın kulaklarının eşek kulağı olduğunu fısıldadı. Arkasından deliği örttü ve kimsenin duymadığından emin olarak uzaklaştı. Fakat toprak orada tılsımlı sazlar var etti; sazlar gelene geçene ‘Midas’ın, efendimiz Midas’ın kulakları, eşek kulakları!’ diye fısıldayıp duruyordu. Phryginalı hükümdar zavallı berberden öcünü öldürterek aldı ama sırrının halk arasında yayılmasını önleyemedi.” (Agizza 2001: 208, 209; Erhat 1978: 224, 225).

ve yer ikilemi veya tezadıyla gerçekleştirilmiştir. Bilindiği üzere Türk düşüncesinde dünya kavramı ikili bir algılayışla yer alır. Gök, ak iyelerin; yer ise kara iyelerin yer aldığı dünyalardır. Bu anlatım kalıplarındaki yer ifadesiyle yeryüzü değil, ikili dünya algılayışındaki yer ve altı kast edilmektedir. “*Yeraltı ruhları genlikle körmös, gökyüzündekiler Kuday, yer ruhları ise yer-su (yer su) veya Altay olarak*” (Anohin 2006: 3) adlandırılan Altay mitolojisinde “*Üzerinde yaşamakta olduğumuz yere Altaylılar çın yer (gerçek yer) demektedirler. Bu yerin altında bir yer daha vardır ki, orada sonsuz karanlık hâkimdir. Orası altıngı oroon (alt dünya) veya alıs yar (uzak, irak yer)dir.*” (Anohin 2006: 19) olarak algılanır. Bu algılayışta, gök ve üzerinde yaşadığımız yeryüzü birinci kısmı, yeraltı ise ikinci kısmı oluşturmaktadır. Bundan dolayıdır ki iyi ve ak ruhlar gök, kötü ve kara ruhlar yeraltını temsil eder. Bu ayırım, Orhun Kitabelerinde de vardır. Kitabelerde “*Üstte mavi gök (yüzü) altta da yağız yer yaratıldığında, ikisinin arasında insanoğulları yaratılmış.*” (Tekin 2008: 25) şeklinde geçen ifade bunun en açık delilidir. Dahası Oğuz Kağan destanında Oğuz’un evlendiği kızların gök ve yer menşeli olmaları da bu durumu destekler örneklerdendir.

Sonuç

Yerle ilgili anlatım kalıplarının tamamının olumsuz anlam taşıması da göstermektedir ki; bu anlatım kalıplarının oluşmasında öncelikle Türk mitolojisindeki yeraltıyla ilgili anlatılar, önemli katkılar sağlamıştır.

“*Yerin dibine geçmek*”, “*Yerlere geçmek*”, “*Yere batmak*”, “*Yer yarılrsa içine gireceği gelmek*”, “*Yer yarılıp da içine girmek*”, “*Yer yarıldı yere geçmek*” ve “*Yer ayrılmış yere geçmiş*” deyimleri mitolojideki yere hapsolmayla ilgili anlatılardan kaynaklanmaktadır.

“*Yerin kulağı var/ olmak*” deyimini yeraltı varlıklarından kulağı ön plana çıkanlar ve bu kulak vasıtasıyla dinleme fonksiyonu kazanan varlıklarla ilgili anlatılardan kaynaklanmaktadır. Büyük kulaklı veya hapsedilmiş yeraltı varlıklarının mitolojik maceralarının deyimler ile atasözlerine kaynaklık etmesi eldeki verilere göre yadsınamaz bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır.

Yer ve gök ikileminin yer aldığı atasözleri ve deyimler de Türk mitolojisindeki yer gök ikileminin yer aldığı anlatılardan kaynaklanmaktadır. Bu kanaatimizi, Altay Türklerindeki yer ile gök ikilemi kuvvetlendirmektedir. Dahası aynı ayırımın Orhun Kitabelerinde de yer alması, bariz bir örnek olarak karşımızda durmaktadır. *Yer demir gök bakır/ Yer bakır gök demir*”, “*Yer demir gök bakır kesilmek*”, “*Yeri göğü ben yarattım demek*”, “*Yeri göğü birbirine katmak*”, “*Yeri göğü inletmek*”, “*Yeri göğü tormalamak*” ve “*Yeri göğü tutmak*” deyim ve atasözleri bu gruba dâhil edilebilir.

“*Yerin üstü de bir altı da bir olmak*” deyimi ise Türk mitolojisinin ikili dünya anlayışından kaynaklanmaktadır. Bunun en bariz örneği de Altay Türklerindeki ikili dünya anlayışıdır.

“*Yerin kara olması*” inancı da Türk mitolojisindeki yeraltı iyelerinin kötü olarak algılanmasından ve kötü varlıkların kara ile tavsif edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu olumsuzluk yer ile ilgili anlatım kalıplarındaki olumsuzlukla aynıdır.

KAYNAKÇA

- AÇA, Mehmet (2004), “Yaratılış Mitleri, Şamanizm ve Tasavvuf Bağlamında Düşüş, Mahrumiyet ve Hapis”, *Millî Folklor*, S. 62, s. 8-16.
- AGIZZA, Rosa (2001), *Antik Yunanda Mitoloji Masallar ve Söylenceler*, (çev. Z. Zühre İlkelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- AKSOY, Ömer Asım (1984a), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü-I Atasözleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- AKSOY, Ömer Asım (1984b), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü-II Deyimler Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ANOHİN, Andrey Viktoroviç (2006), *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, (çev. Zekeriya Karadavut-Jannet Meyermanova), Kömen Yayınları, Konya.
- ÇOLAK, Faruk (2008), “Gök Keçinin Püsküllü Oğlağı Olmak” Deyiminin Mitolojik Değerlendirmesi”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 19, s. 193-204.
- ELİADE, Mircea (1993), *Mitlerin Özellikleri*, (çev. Sema Rifat), Simavi Yayınları, İstanbul.
- ERHAT, Azra (1978), *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- EYÜBOĞLU, E. Kemal (1975a), *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Şiir ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler –Atasözleri-*, C. 1, İstanbul.
- EYÜBOĞLU, E. Kemal (1975b), *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Şiir ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler –Deyimler (Tabirler)-*, C. 2, İstanbul.
- GÖKÇEOĞLU, Mustafa (1997), *Kıbrıs Türk Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Galerî Kültür Yayınları, Lefkoşa.
- HONKO, Lauri (2003), “Mitleri Tanımlama Problemi”, (çev. Nezir Temür), *Millî Folklor*, S. 59, s. 96-103.
- İNAN, Abdülkadir (1987), *Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- KATANOV, Nikolay Födoroviç (2000), *Bilimsel Eserlerinden Seçmeler*, (çev. Fatma Özkan), Türksoy Yayınları, Ankara.
- ÖGEL, Bahaeddin (1989), *Türk Mitolojisi*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÖGEL, Bahaeddin (1995), *Türk Mitolojisi*, C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- PARLATIR, İsmail-ÇETİN, Nurullah (2005), *Şinasî Bütün Eserleri*, Ekin Yayınları, Ankara.
- PARLATIR, İsmail (2008a), *Atasözleri*, Yargı Yayınları, Ankara.
- PARLATIR, İsmail (2008b), *Deyimler*, Yargı Yayınları, Ankara.
- TDV (1983), *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- TEKİN, Talat (2008), *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TÜRKMEN, Seyfullah (2004), "Gebermek Kelimesinin Kökeni Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten-*, Ankara, s. 131-134.
- VASFİ, İhsan S. (1985), *Irak Türklerinde Deyimler ve Atasözleri*, Fuzûlî Yayınları, İstanbul.